

ARKEOLOGI I NORR 14

ARKEOLOGI I NORR 14

2014

ARKEOLOGI I NORR 14

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Omslagsbild:

Detalj av det frampreparerade skelettet i graven från Västra Ansvar, Överkalix
Foto: Lars Liedgren.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige.
Hemsida: <http://www.arkeologiinnorr.se>

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist
Brödtexten är satt med Garamond 10/12
och rubriker med Arial Narrow

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2014

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Lars Liedgren</i> Rödockragravar i Norrbotten	1
<i>Inger Zachrisson</i> Okänd och misskänd - skinnskrapan R. 416. Ombytta könsroller i Mellanskandinaviens yngre järnålder	41
<i>Ingela Bergman</i> Kulturarv, landskap och identitetsprocesser. Ett forskningsprogram mitt i samhällsdebatten	67
<i>Per H. Ramqvist</i> Om järnålderns och medeltidens bebyggelseetableringar i norr	81
<i>Peter Persson</i> Boteåkitteln - en fråga om datering	107
<i>Lars Göran Spång</i> Att rekapitulera äldre undersökningar. Exemplet Alnön i Medelpad	123
<i>Staffan Mjönes</i> Det omkullslagna schackbrädet. En kulturhistorisk undersökning av Överhogdalsbonad II	145

Det omkullslagna schackbrädet

En kulturhistorisk undersökning av Överhogdalsbonad II

Staffan Mjönes

English summary

The Överhogdal tapestry is the oldest textile in Sweden with what appear to be narrative pictures. Woven in AD 1040 - 1070, the content is disputed. This study demonstrates that the picture of weave II, a part of the tapestry, contains a coherent story. The picture was subject to a "naïve" description by the researcher and some pertinent denominations selected. After that every single figure was carefully described and then subjected to qualitative content analysis. Together these approaches were compared to a selection of early Medieval texts relevant to Nordic countries. The picture closely fits with an episode in The Saga of Saint Olav in the Heimskringla. In this story, after the battle at Helge å in c. 1026, Canute the Great has his brother-in-law and second-in-command Ulf Jarl murdered in a church in Roskilde. An argument during a game of chess had sparked the anger of the two men.

The connection with the Heimskringla seemed clear. Transparency was high and there was a high level of internal and external coherence. The result agrees with the researcher's finding that another part of the tapestry, weave III, contains an episode in the Heimskringla where the Sami sorceress Gunnhild has two Saami suitors murdered and marries Erik Bloodaxe, the favourite son of Harald Fairhair.

Staffan Mjönes, Ljtnantsgatan 4D, SE-852 38 Sundsvall, Sweden.
staffan.mjones@telia.com

Inledning

Överhogdalsbonaderna upptäcktes år 1910 då konstnären Paul Jonze på uppdrag av en föregångare till Jämtlands museum/Jamtli, cyklade runt i Härjedalen och inventerade folklig konst.

De berättande bonaderna från Överhogdal utgör ett mycket ovanligt fynd: inga liknande, berättande textilier finns kvar i Norden från övergången vikingatid - medeltid. Motiven har varit föremål för många tolkningsförsök. Det är alltid angeläget att förstå ett historiskt-arkeologiskt dokument på ett humanistiskt sätt, på dess egna villkor, som ett meddelande från en svunnen tid även om det också kan förklaras ur andra synvinklar. Bonadernas bilder är så ovanliga att förståelsen kräver ett tillskott av kunskap i form av en berättelse, en text eller andra bilder

Staffan Mjönes
(f. 1940).

*Fil. mag. i arkeologi
vid Umeå universitet.
2013. Masterstudent
vid Institutionen för
idé- och samhälls-
studier, med tonvikt
på övergången
vikingatid - medeltid
och sambandet
mellan text och bild.*

Fig. 1. Överhogdalsbonad II i hela sin längd.

med kända tolkningar. Tillskottet behöver sökas systematiskt och dess relation till bilden provas kritiskt.

Nyligen visades emellertid att innehållet i Överhogdalsbonad III motsvarar berättelsen om hur Erik blodyx möter samekvinnan Gunnhild i Harald hårfagers saga i Snorre Sturlassons Nordiska kungasagor, också kallad Heimskringla (Mjönes 2010). Eftersom bonaderna är hopsydd och liknar varandra i stil, framställningsteknik och ålder blir det rimligt att fråga om också motivet i bonad II (fig. 1) motsvaras av en berättelse hos Snorre Sturlasson eller någon annan tidigmedeltida författare. Om så är fallet underlättas tolkningen väsentligt och text och bild kan belysa varandra.

Upptäcktshistorik

I ett härbre vid Överhogdals kyrka fann Jonze på det dammiga golvet en bit vävnad ”hopskrynkad som en lumptrasa” hopsydd av flera fragment. Tyget visade sig ha motiv med flera figurer. Fyndet utökades följande år då man återfann ytterligare ett par fragment som passade in med de tidigare (Oscarsson 2010:10). Därmed var alla delar som vi idag känner till samlade.

Det består av de tre berättande bonaderna I a och b; II; och III. Det finns också en bo-

Fig.2. Baksidan av Överhogdalsnad II i hela sin utbredning, med stora ytor täckta av lagningslappar.

nad IV, en så kallad dubbelväv, i en annan teknik än de övriga, och med dekorativt och symboliskt innehåll. I denna uppsats behandlas enbart bonad II. Utom de lösa fragmenten är de stora delarna slarvigt hopsydda. På vilken ort de är framställda är okänt. Fyndet togs om hand av Jämtlands museum där det idag utgör dess mest uppmärksammade utställningsföremål (Oscarsson 2010:10ff).

Materialitet och åldersbestämning

Bonad II förvaras på Jamtli, Jämtlands läns museum. Bonaden är bevarad i sin ursprungliga längd och har en bård runt om. Med kanten utvikta är bonaden 184 cm lång (mönstertyn 178,5 cm) och 34,5-37 cm hög. Bottenvävnaden är framställd av lingarn i tuskaft och mönstret utfört i soumak-teknik med växtfärgat ullgarn (Horneij 1991:53; Oscarsson 2010:52).

Det direkta arbetsmaterialet utgjordes av fotografier av bonad II framställda av Christina Thune Fotografi/Jamtli bildbyrå, Läns-museet, Jamtli i Östersund, digitalt överförda på en CD-skiva. Såväl fram- som baksida (fig. 1-2) kunde studeras i datorn. Vidare fanns detaljer i olika utsnitt tillgängliga. Bilderna kunde zoomas och granskas i stark förstoring.

De berättande bonadernas bottenväv består av entrådigt lin- eller hampagarn. Figurerna är framställda av tvåradigt ullgarn spunnet på slända av ull från lantrasfår. Ullen är färgad blå med vejde; röd med den importerade färgväxten krapp; och gul, troligen med så kallad vau eller färgreseda (Oscarsson 2010: 57ff). Tyget vävdes troligen på en stående, varptyngd vävstol. Figurerna är inte broderade utan gjorda med soumakteknik där den färgade ulltråden träs över och under varptrådarna mellan varje slag mot varpen. Samma tråd kan då gå från figur till figur. Denna teknik är känd sedan stenåldern (Oscarsson 2010:69f). Man förmodar att det var ett kvinnligt arbete att väva. Bonaderna skiljer sig i vävteknikens kvalitet, varför kanske två eller fler väverskor har varit i arbete (Oscarsson 2010:69f).

Den senaste åldersbestämningen med ^{14}C -teknik angav att vävnaderna tillverkats 1040 - 1170 (Possnert 2010:77). För de fyra bonaderna I och b; II; III och IV gavs samma datering. Enstaka prover, analyserade vid ett tidigare tillfälle, skilde ut sig som mycket äldre än andra, ett från 800- och ett från 900-talet. Welinder tolkade detta så att de äldre trådarna kom från bonader som utnyttjats tidigt, men av magiska och kanske också praktiska skäl använts på nytt (Welinder 2010:56).

Bonaderna har troligen hängt hos någon storman som väggdekoration och underlag för dramatiska framträdanden av en skald eller historieberättare som givit en föreställning, *performance*, i enlighet med Flatö-bokens uppmaning: "Gör en dikt, skald, om det som är avbildat på bonaden!" (cit. från Oscarsson 2010:20).

Tidigare tolkningsförsök

Många tolkningsförsök av Överhogdalsbonaderna i sin helhet och av bonad II har genomförts. Här rapporteras och kommenteras endast dem som specifikt behandlar bonad II.

Karlin (1910:88f; 1920) såg bonad II som berättelsen om en missionsfärd där en missionär färdas i släde till den kyrka som han skulle komma att uppföra, den som ses i nedre vänstra hörnet. Författaren såg de många tecknen, korsformiga och andra, som symboler för böner och kristen förkunnelse. De korsmärkta byggnaderna sågs som altare eller kanske små kapell, vittnesbörd om att kyrkan och kristendomen slagit rot i bygden. Livsträdet såg han som Yggdrasil, utformat med stilmäs-

siga influenser från Orienten. Det fyrkantiga rutiga föremålet nära släden kommenterades inte.

Collin (1923:39ff) utgick från trädet som hon utan omsvep karaktäriserade som det heliga trädet i den antika grekiska myten om Attis och Cybele, en fruktbarhetsmyt där hjälten Attis dör och uppstår i cykler. De många människorna och djuren i motivet tänktes delta i ett extatiskt tåg för att sörja och hylla honom. Varken släden, den rutiga kvadraten eller det U-formade föremålet fick någon förklaring. Hon hävdade att just Attis träd levde vidare i form av majstången och julgranen.

Cornell (1918; 1942:224ff) såg motivet som en kyrkfärd, möjligen en bröllopfärd, där de två människorna i släden reser från höger till vänster. Målet är kyrkan i nedre vänstra hörnet. Inte heller i denna uppsats kommenteras det rutiga brädet och det U-formade föremålet.

Branting & Lindblom (1928) beskrev först tapeten i allmänhet och nämnde "Överhogdalsbonadernas primitiva och förvirrade bildspråk" men gick i ett senare avsnitt över till just bonad II för att "... fördomsfritt studera den". Motivets såg de som en kyrkfärd från huset till höger med stolpar på taket genom en vildmark med många djur fram till den stora kyrkan nere till vänster. I det lilla rummet i kyrkan står det kanske en präst som förrättar en vigsel. Då skulle det röra sig om en bröllopfärd. De uttryckte sig svävande om trädet: ett livsträd eller enbart ett dekorativt element. Det rutiga brädet och det U-formade föremålet nämndes inte.

Rydh (1947) utgick från Branting-Lindbloms tolkning att motivet är en bröllopfärd. Hon såg emellertid många fruktbarhetssymboler som stärker tanken på ett bröllop: en symbol, "i hög grad hednisk" är livsträdet; likaså hjortarna. Rydh föreslog: "Kanske är Överhogdalstapeten helt enkelt en bröllopsbonad med ett magiskt, fruktbarhetsframkallande och därför lyckobringande innehåll."

Hauck (1957:349ff) såg motivet som en missionär som färdas i släde i riktning mot ett förkristet tempel, byggnaden i det nedre vänstra hörnet. Den manliga gestalten i det vänstra rummet såg han som en förkristen gudagestalt försedd med vingar. Syftet med färden är att bygga en kyrka på platsen för templet. De korsprydda små byggnaderna är kyrkor. Den rutiga kvadraten och det U-formade föremålet kommenterades inte.

Strömbom (1960:91ff) utgick från släden och huset, beläget i nedre

vänstra hörnet, samt de övriga byggnaderna vilka han tolkade som gravhus av trä, så kallade stupor. Ur dessa gravhus uppväcks enligt legendartade folkliga föreställningar de döda på julnatten, beger sig till kyrkan för en spöklik julotta, som firas före de levandes vanliga julotta. Strömbom såg bonaden som starkt influerad av österländska stilideal. Han kommenterade inte den rutiga kvadraten eller det U-formade föremålet.

Horneij (1991) ville ta ett helhetsgrepp på bonaderna och fäste sin uppmärksamhet på de många egendomliga djuren. Hon menade att förebilden till dessa stod att finna i Uppenbarelseboken och illustrerade versioner av den som användes i klostren i södra och norra Europa. Hon gjorde noggranna beskrivningar av bonaderna, en för en. I sin sammanfattande tolkning (*Horneij* 1991:186) av bonad II såg hon motivet som en apokalyps där gräshoppor och andra otäcka varelser av sataniskt ursprung angriper trolösa människor. Kyrkan nere till vänster är ett tempel i himmelen. Huset i den lilla kyrkan strax till höger därom föreslog hon kunde vara Kristi grav med en ängel i och den store mannen bredvid den uppståndne Jesus. Hon höll före att kulthuset med de åtta mänskliga gestalterna i huset i nedre vänstra hörnet är det tempel i himlen där domen skall äga rum då den sjunde ängeln enligt Uppenbarelseboken blåser i sin basun: ”De sju figurerna i långhuset skulle då kunna visa de sju basunbläsande änglarna och gestalten i koret Kristus med två lagtavlor eller två språkband.” Men var är basunerna? Någon tydlig hänvisning till Kristus och lagtavlorna förkommer heller inte i det avsnitt av Uppenbarelseboken där den sjunde ängeln blåser i basunen. I tolkningen nämndes varken slädpartiet, det rutiga brädet eller det U-formade föremålet.

Franzén & Nockert (1992:49) presenterade inte någon egen tolkning men kom med förslaget att det kantiga, U-formade föremålet under draghästen till släden, skulle kunna vara ytterligare en släde, av mässing. En sådan förekommer i en lokal legend om en kvinna i släde som sjönk genom isen under en vintrig färd. Mässingssläden skall enligt berättelsen fortfarande kunna ses djupt i vattnet. De såg tydliga kristna element i bonad II men ej i de övriga bonaderna och drog slutsatsen att den är yngst, från 1200-talet; de övriga från 1100-talet.

Wikman (1996) såg motivet i bonad II som en skildring av världens återuppståndelse efter världskatastrofen, en förening av asatrons nya

skapelse efter Ragnarök och det kristna paradiset. Han namngav gestalter ur Voluspa som han ansåg sig kunna identifiera.

Metoder

Det blev nödvändigt att arbeta detaljerat, steg för steg. Arbetet lades upp i följande logiska ordning:

1. En översiktlig, impressionistisk beskrivning. Undersökaren bortsåg inte från sin förförståelse.
2. Samtidigt valdes några lätt identifierbara figurer som borde ha tecknats ungefär liknande i forntiden som idag. De var tydliga denotationer varmed avses den precisa, neutralt beskrivande ordbetydelsen. Med konnotation avses i stället de gemensamma eller privata biföreställningar som kan knytas till denotationen (Lübcke 1988:104).
3. En detaljerad och noggrann beskrivning figur för figur av motivet i fri text på låg tolkande nivå. Undersökaren försökte bortse från kontext och uppfattningar bildade i förväg. Både fram- och baksidan granskades.
4. Kvalitativ manifest innehållsanalys. För att förstå figurernas relation till varandra och steg för steg dokumentera tolkningens förlopp gjordes en strukturell analys av motivet och dess delar. Metoden kallas kvalitativ innehållsanalys. Kontexten lämnas principiellt utan avseende i denna vetenskapliga metod som är vanlig inom litteraturvetenskapen, samhällsvetenskaperna och vårdvetenskapen: "Content analysis is a research technique for making replicable and valid inferences from texts (or other meaningful matter) into the contexts of their use" (Krippendorff 2013:24). Den började användas för att studera fenomen som inte är direkt iakttagbara utan tar sikte på beskrivningen av dem, till exempel vad tidningar skriver om aktuella händelser (Krippendorff 2013:11). Metoden var till en början helt kvantitativ. Begreppet kvalitativ har använts då metoden utnyttjats för att tolka data för individer eller grupper, till exempel inom hälso- och sjukvård (Graneheim & Lundman 2003:1ff) eller inom etnografi där en reflexiv och tolkande karaktär tas med (Altheide 1987). Att metoden kallas kvalitativ innebär inte att statistisk behandling är utesluten. Denna undersökning ville jag också markera vara manifest, d.v.s. analysen skall grundas i det direkt iakttagbara i bilden.

De enskilda figurerna beskrevs först i fri text och fick en enkel tydning i ett eller två ord. Dessa sorterades på enkelt sätt i olika domäner vilket utgör grundnivån i en innehållsanalys. Då det visade sig osäkert på hur detaljerad nivå det var nödvändigt att gå ned och många figurer enskilt visade sig mindre meningsfulla infördes begreppet gestalt med defini-

tionen att varje gestalt skulle vara fritt avgränsbar i rummet, runt om, såvida den inte var delvis avgränsad av en bård. Då blev till exempel en man som håller i ett svärd en krigare, något som säger mer än uttrycken en man + ett svärd. En människa på en häst blev en ryttare. Människor inne eller direkt på hus fördes till samma gestalt som huset. Två människor som berör varandra har dock betraktats som två individer. Det centrala trädet som verkar växa ur huvudet på ett fyrfota djur och med en fågel i toppen delades upp på fågel, träd och djur. Gestalterna beskrevs kort i ord med ledning av de fria texterna och fick en benämning eller ett namn. Alla gestalter märktes i bilden med ett identitetsnummer.

Gestalterna sammanfördes till grupper kallade koder på successivt högre logiska nivåer genom två förfaranden kallade kondensering och abstrahering. Vid kondensering görs data kortare och mindre komplicerade med bevarad betydelse eller slås samman till en högre nivå; se exemplen ovan med krigare och ryttare. Vid abstrahering lyfts beskrivningen till en högre logisk nivå och görs till en hanterbar bricka i helheten, en tydlig tolkning. Så tolkades till exempel det centrala trädet med en fågel i toppen som ett livsträd. En byggnad med stavar på taket och med en ensam kvinna tolkades som en grav och i nästa led, tillsammans med en eld som begravning. Varje höjning av nivå skall kunna motiveras, något som noterades under ”Resultat”.

Överst i hierarkin av nivåer ligger ett litet antal kategorier. Dessa sammanfattas med större frihet i uttryckssättet till ett tema.

Innehållsanalysen innebär att undersökaren, dels måste beakta varje gestalt ända från början, dels placera in den, nivå för nivå, i ett meningsfullt sammanhang med de andra gestalterna. Undersökaren använder sig alltså inte bara av enstaka gestalter utan länkar dem stegvis till varandra på ett meningsbyggande, syntaktiskt sätt. David Lewis-Williams visar i sina analyser av sydafrikanska hällmålningar på betydelsen av syntax också i studiet av berättande bilder; detta med hänvisning till Noam Chomsky (Lewis-Williams 2002:28). Relationerna mellan gestalterna byggs in i tolkningen.

Som kvalitetskriterier på en innehållsanalys uppställer Graneheim & Lundman (2003:1ff) begreppen *credibility*; *dependability*; och *transferability*; dvs. analysen skall vara fokuserad på ett enda objekt, ha en lämplig, meningsfull enhet som bas för analysen, använda konsekvent terminolo-

logi och konsekventa inklusionskriterier i de olika grupperingarna; den skall vidare vara tillgänglig för granskning av andra forskare; och metod och resultat tillämpbara på andra områden.

Temat i sin tur sattes in i den arkeologiska och historiska kontexten och en kvalificerad frågeställning kunde formuleras. Texter som verkade stämma med motivet söktes i tidigmedeltida texter om nordiska förhållanden. Texterna valdes med hjälp av kända översiktsverk i arkeologi och religionshistoria och gällde särskilt den prosaiska och poetiska Eddan; Snorre Sturlassons Nordiska kungasagor, de isländska sagorna och Adam av Bremen. Resultatet presenterades i direktcitat av den funna texten i en svensk översättning från originalspråket.

Resultat

De tre berättande Överhagdalsbonaderna är suggestivt presenterade i Jamtlimuseets monter där de ligger som i ett fladdrande eldsken. Den sneda belysningen får fram lyster i de enskilda gestalterna så att reliefen mot det vävda linneunderlaget blir tydlig. Strukturen i gestalterna och den gråvita linne-/hampaväven skimrar och gestalterna tycks röra sig. Färgerna och den delvis igenkännbara, delvis främmande bildvärlden sätter igång fantasin. Bonad II är i stort sett fullständig med en tydlig bård som med några avbrott sträcker sig runt om. På korta avsnitt längst till höger på de två långsidorna har någon bård inte vävts. Vidare finns det i den övre bården ett par korta defekter. Den övre och den nedre bården har ett glest och grovt sick-sackmönster, de två lodräta ett tätare och finare. Även om det finns en del skador och defekter i motivet överblickar vi ett helt, avslutat verk.

Spontan beskrivning

En mängd gestalter framträder i motivet. Centralt står ett träd som tycks växa ur huvudet på ett fyrfota djur vilket står på den nedre bården. I toppen sitter en fågel. Djur, träd och fågel tillsammans sträcker sig från den övre nästan till den nedre bården. De flesta gestalterna är röda med blå kontur men det finns också några som är blå med röd kontur. I motivets högra del, mellan trädet och en tänkt linje mellan brotten i de horisontella bårderna, är det svårt att få en överblick och att snabbt se ett mönster. Till vänster därom framträder tydligare tre horisontella parallella spår med djur och människor.

Det finns många människor, alla enkelt avbildade. De vanligaste är röda med blå kontur, stavformade med utsparat fyrkantigt ansikte, de med fotsid klädnad räknas som kvinnor, de med synliga ben som män. Några stavformade gestalter är i stället färgade blå med röd kontur. En del av männen är beväpnade med svärd. Längst till vänster finns män med litet fyrkantigt ansikte, bredare bröstorg och ännu bredare bål. Formen påminner om en flaska. En av dessa, längst till vänster bär en yxa.

Möjligen är de stavformade männen något vanligare än kvinnorna i den centrala och vänstra delen av motivet medan kvinnorna dominerar till höger. Bland myllret av människor till höger om trädet, in mot den vertikala båden finns också män med ganska toppigt huvud och tydligt markerad midja.

Djuren rör sig över nästan hela motivet. De flesta är röda med blå kontur, med undantag av några till vänster som har gul kontur. Ett fåtal är blå med röd kontur. Dessa blå djur ligger mest till höger om trädet, endast ett litet blått djur står till vänster, ovanför en släde. Några djur rids av stavformade människor. En del djur bär hornkronor, några är utan horn och ser ut som hästar men har en pigg i pannan. Ett par röda hornbärande djur kråmar sig stolt med lyft huvud och förgrenad svans. Ett blått hornbärande djur har S-formade ben som om det drabbats av kramper.

Det finns också några fåglar. Djuren rör sig alla, med något undantag, åt vänster i motivet. De är tecknade i profil och riktningen är tydlig, antingen benen tecknats som i rörelse eller stillastående. Några fyrfota djur tycks ha band inflätade i vad som borde vara manen.

Särskilt vid den nedre båden och ganska centralt finns tecken av okänd innebörd, t.ex. kryss med fem fyllda eller ofyllda kvadrater eller kammar med tre piggar vända till vänster. Tecknen är mestadels röda. Det finns också några mycket diskreta tecken, små punkter eller små kvadrater kopplade till varandra, inslag som är lätta att förbise.

Det finns fem byggnader eller hus i bilden. Till höger trädet om står ett litet hus med stavar på taket och en kvinna i en ursparing mitt i byggnaden. Till vänster om trädet, nere vid båden står ett hus med tre kors på taket och tre kvinnor under taket. Under den övre båden ses ett hus till, nu med tre kors och tre kvinnor på taket och fyra kvinnor under taket. Nere till vänster, återigen vid båden, står ett hus med två kors och

några stavar på taket samt en kvinna inomhus. Mycket långt till vänster står ett hus med två rum, ett stort till höger och ett litet till vänster. I det mindre rummet verkar det finnas ett bord och en flaskformad man. I det större rummet står sex stavformade kvinnor och en stor, flaskformad man med runt huvud.

I det mellersta parallellspåret, till vänster om trädet ses ett slädparti med två människor varav en håller i en stav med tvärså. Ovanför draghästen finns ett kvadratisk, rutigt föremål och under hästen ett kantigt föremål format som ett U.

Sektionen längst till höger, den som inte avgränsas uppåt och nedåt tycks ordnad med en viss symmetri. Ett blått fyrfotadjur och ett par kvinnor syns uppe och nere, därefter i positioner som, motsvarar varandra, två stora hästar med pigg i pannan och i mitten en liten häst, två kvinnor och en man med insvängd midja. Bilden verkar innehålla en berättelse. Men vad är det vi ser?

Denotationer

Motivet innehåller flera enkla, konkreta, lätt igenkännbara element som (minst) tre grupper människor med olika utseenden och klädedräkt; det finns män, varav några beväpnade; och kvinnor; ryttare; hästar; fåglar; djur med horn; ett träd; ett slädparti; en rutig kvadrat; och byggnader, några försedda med kors, andra med stavar på taket. I byggnaderna finns en eller flera människor.

Figurer och domäner

Eftersom metoden kvalitativ innehållsanalys innebär en fortlöpande tolkning redovisades resultatet steg för steg, med korta slutsatser och motiveringar. De sammanfattande tydningarna av 270 spontant uppfattade figurer fördelades på tydliga grupper, domäner. Dessa är fördelade enligt tabell 1.

Tab. 1. Uppdelning efter domän av figurer i Överhogdalsbonad II.

Domäner	Antal	%
Människor	127	47
Djur	60	22
Träd	1	0,4
Eld/ugn	4	1,5
Byggnader	5	2
Transportmedel	1	0,4
Föremål	26	10
Tecken	32	12
Otydda	14	5
Summa	270	100

Det är en hög täthet av figurer i motivet. Människor utgör den största gruppen, följd av djur och tecken. Av de fria beskrivningarna framgår att det finns såväl män som kvinnor men också tre grupper människor med olika klädedräkt och konfiguration samt ytterligare en individ, en kvinna som avviker i klädedräkt. Djuren är fyrfota djur med eller utan horn samt fåglar. Det finns ett enda träd, mycket märkbart, mitt i bild. Eld-ugn-gestalterna ser ut som smalare eller bredare vedstaplar, varav en brinner. Transportmedlet är en släde i ett ekipage. Föremålen är mångskiftande: svärd; seldon; kanske ett schackbräde; några stolpar m.m. Byggnaderna tycktes ha olika funktion, ett par med stavar på taket, några med kors. Tecknen är också olika: fempunktskors, hakar, ”grupperade punkter” m.m. kanske av olika symbolisk innebörd. Några figurer var otydbara på grund av skador.

Gestalter och koder

Figurbeskrivningarna utgjorde basen i innehållsanalysen. För att nå ökad klarhet och kunna länka de olika figurerna till varandra formulerades beskrivningar och benämningar på alla tydliga helheter som avgränsade gestalter, definierade som sammanhängande figurer, fritt avgränsade runtom såvida ej delvis begränsade av en bård. Det blev 210 stycken. Var och en märktes med en siffra i motivet (fig. 3). I löpande text hänvisar siffror till de numrerade gestalterna i figuren.

Kod 1

Gestalterna kodades på en lägsta nivå, med sammanlagt 18 grupper, här sammanfattade i tre tabeller (tab. 2a-c). De stavformade människorna utomhus och utanför släden, inklusive ryttarna och krigarna, är spridda över den största delen av ytan från höger bård till ett område ovanför och till vänster om den stora hjorten 189.

Vidare vänster därom är alla människor utomhus flaskformade; de är sex män. Här föreligger en tydlig uppdelning på två olika sorters människor vilka dock inte verkar vara antagonistiska.

I samlingshuset 201 finns två flaskformade män och sex stavformade kvinnor. Ytterligare fyra individer skiljer ut sig mer ur hela motivet: de tre männen med kolt och toppiga huvuden 8; 14; 40; samt kvinnan i profil med bakåtsvept kjol i nedre högra hörnet 21. Människorna i blått utomhus är i minoritet och de återfinns, alla utom en, till höger om

trädet. En av ryttarna 46 är blå och hästen till en röd ryttare likaså blå, 71. Den största gruppen djur är fyrfota djur utan horn, de flesta säkert hästar kanske med inslag av enstaka fantasidjur, till exempel 24.

Några hästar har plymer eller piggar i pannan till exempel 11; 54; andra verkar ha band inflätade i manen, till exempel 199; 202. De fyra djuren med horn ter sig dramatiska. Två av dem, 74 och 189, är hjortar med tillbakakastat huvud och lyft svans, i Ringerike-stil; en annan ter sig som en betande älg 133, den enda gestalten som är vänd åt höger; och den fjärde 61 har skälvande ben.

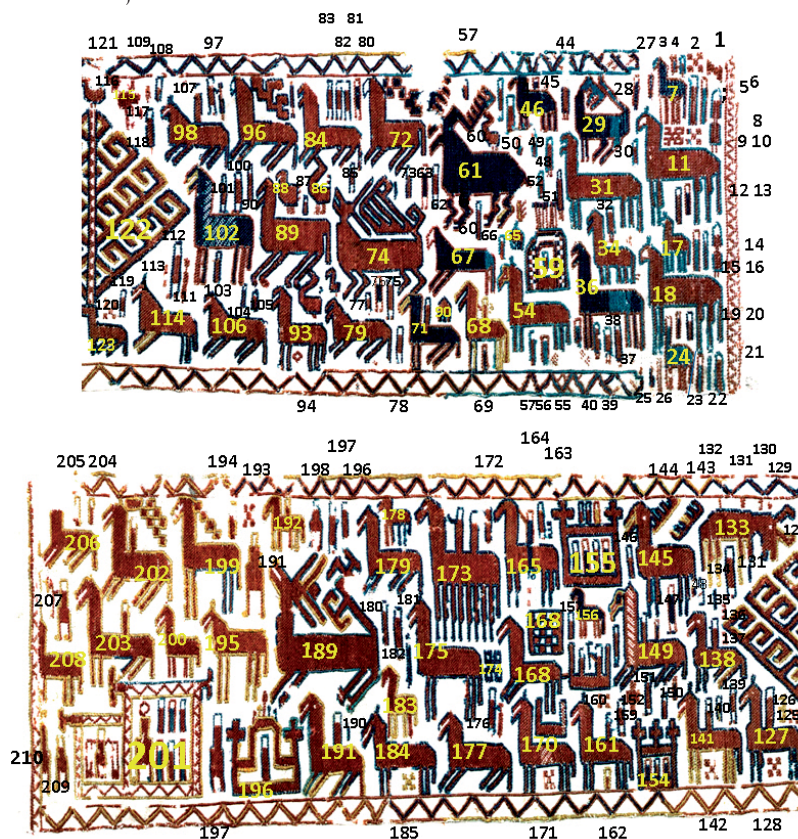

Fig. 3. Alla gestalter märkta och numrerade i Överhogdalsbonad II. Överst: högra delen och därunder vänstra delen av bonaden.

Tab. 2a. Människor utomhus, utanför slädparti efter färg i Överhogdalsbonad II.

Kod 1 människor	röd	blå	antal
Stavformad man	27	4	31
Stavformad kvinna	36	9	45
Man med kolt	3	0	3
Kvinna med bakåtsvept kjol	1	0	1
Ryttare	13	2	15
Krigare	2	0	2
Flaskformade män	6	0	6
Summa	88	15	103

Tab. 2b. Djur utan ryttare eller slädparti efter färg i Överhogdalsbonad II.

Kod 1 djur	röd	blå	antal
Fyrfota djur utan horn	28	7	35
Fyrfota djur med horn	3	1	4
Fåglar	6	0	6
Summa	37	8	45

Tab. 2c. Övriga fristående gestalter efter färg i Överhogdalsbonad II.

Kod 1 övr fristående gestalter	röd	blå	antal
Träd	1	0	1
Byggnader med kvinnor	4	0	4
Samlingsbyggnad	1	0	1
Eld/ugn	4	0	4
Ekipage	1	0	1
Föremål	5	3	8
Tecken	28	2	30
Otydda	10	3	13
Summa	54	8	62

Av de sex fåglarna sitter en i toppen på trädet; de övriga 60; 86; 88; 90; 92 är inlagda bland fotfolk och fyrfotadjur till höger om trädet.

Återigen är de blå gestalterna i minoritet. Alla utom en häst ligger till höger om trädet. En av de dramatiska hjortarna är, som noterat, blå 61; två hästar med långa halsar 36; och 102.

Dessutom står på markerat symmetriskt sätt en blå häst 7 uppe i

marginalen till höger, alltså i den del av bården som saknas; och, nere i marginalen till hö, likaså en blå häst eller kanske en kentaur 24.

Trädet är den enda levande växten och delar mycket tydligt bonaden mitt itu. I toppen sitter en fågel 121 och stammen tycks växa ur huvudet på ett fyrfota djur 123.

Byggnaderna är sammanlagt fem. Den första 53 har stavar på taket och innehåller en kvinna; två har kors på taket, 154; och 155; de innehåller tre resp. fyra kvinnor. Den senare har också tre kvinnor stående på taket. Längre till vänster ligger 196 med såväl kors som stavar och innehållande en kvinna. Allra längst till vänster ligger en byggnad med två rum, 201, betecknat som samlingsbyggnad. Takbalkarna verkar ha ändrån eller vindskivor. I det lilla rummet står en flaskformad man framför vad som ser ut som ett bord; i det större en flaskformad man och sex stavformade kvinnor. Där det finns flera kvinnor inomhus är de omväxlande röda och blå.

Gestalterna eld/ugn 66; 70; 143; 144; ser ut som vedstaplar, de två första smalare; de andra bredare. Den första brinner. Denna ligger mycket nära byggnaden med stavar på taket 53.

I ekipaget 168 med häst, skackel och släde färdas två stavformiga figurer varav den till höger håller i ett föremål. Det är ett kors vilket framgår av ett närmare studium av baksidan. Två föremål, den rutiga kvadraten 167 och det U-formade föremålet 169 ligger båda i nära anslutning till ekipaget. Bland föremålen återfinns vidare friliggande svärd, till exempel 111 och 182. För några ryttare och hästar ses piggar eller plymer på hästens panna, till exempel på hästen 54 och ryttaren 161. Ryttaren 165 har stigbygel. Nere i högra hörnet står två stolpar 22 och 25.

Hästarna kan vara strids- eller brukshästar. Somliga är dekorerade med piggar i pannan eller inflätningar i manen vilket kanske kan markera att de är ämnade för strid eller tillhör framstående män. Under flera hästar vid den nedre bården, mest till höger om trädet, ses små kvinnogestalter, vilkas roll inte står klar.

Tecknen har olika utseenden. Fempunktskryss är särskilt vanliga under hästarna vid den nedre bården till vänster om trädet. De är röda. Det finns ett stort blått tecken 174 av det utseendet framför slädhästen.

De blå gestalterna ligger företrädesvis till höger om trädet. Kanske har det en betydelse.

Kod 2

Kodningen utgick från att det finns ryttare och beväpnade, stavformade män genom motivet, från den första ryttaren 46 och den första krigaren 97 till den siste ryttaren 203 och siste fotsoldaten med svärd 181. Till detta kommer ryttaren med prestigeseldonet stigbygel 165 och den åttafotade hästen med två ryttare 173 som båda ligger tydligt till vänster om trädets. Det torde alltså röra sig om en beväpnad, hierarkisk styrka, d.v.s. en trupp med sin ledning placerad ganska långt till vänster i motivet, alltså i spetsen för truppen.

Truppens medlemmar har samma stavformade kroppsform och raka klädnad som flera obeväpnade män till fots. Också kvinnorna är tecknade på liknande sätt inom samma område. Kvinnorna är i majoritet. Det tycks då röra sig om en trupp som marscherar in i en ortsbefolkning, där obeväpnade män och kvinnor synliga i bild kan vara antingen ortsbor eller tillhöra truppen. Truppen och de stavformade männen och kvinnorna till fots skiljer sig tydligt från de flaskformade männen utomhus längst till vänster och i samlingshuset 201. De verkar tillhöra olika populationer. Någon antagonism kan inte spåras. Tvärtom tycks de flaskformade männen ha en samling, kanske högtidlig, med de sex stavformade kvinnorna i det stora rummet. Till vänster om den lodräta linjen, dragen mellan brotten i de horisontella bårderna, finns det alltså två dominerande grupper människor, en stavformad och en flaskformad. Mannen i kolt 40 fördes i den fortsatta analysen till den stavformade gruppen.

Gestalternas antal fördelades på grupper enligt tabell 3. Färgerna i rubrikerna hänvisar till gestalter och grupper som ligger nära varandra. Inne i den stora gruppen Trupp, hästar, ortsbefolkning ligger andra representanter för Kod 1 inlagda: fem fåglar 60; 86; 88; 90; 92; som alla uppfattades som delar i samma helhet som truppen. Kanske sågs de av väverskan på mer eller mindre objektiv basis som spanare. Också elden 66 och byggnaden med stavar på taket 53 tolkades som en del av den större gruppen. Stavarna anger en grav/ kultplats som den som skildrades av Ibn Fadlan vid Volgastranden, närheten till elden anger en begravning. På samma sätt förknippades eldarna 70; 143; 144; med begravningar. De små byggnaderna 154; 155; 196; med sina kors är troligen enskilda stormäns kyrkor och torde i detta sammanhang betyda att

Tab 3. Fördelning av gestalter enligt Kod 2 i Överhogdalsbonad II.

Kod 2	Antal	%
Trupp, vapen, hästar, ortsbefolkning	116	55
Män, annan form	6	3
Livsträd med fågel och fyrfota djur	3	1
Släde, kvadrat, U-föremål	3	1
Djur med symbolisk betydelse	4	2
Liten kyrka	3	1
Begravning	5	2
Djur som spanare	5	2
Samlingshus	1	0,5
Hedersbetygelse	10	5
Annat tecken	16	8
Människor avskild zon	14	7
Djur avskild zon	5	2
Ceremoniella föremål avskild zon	2	1
Fempunktskryss avskild zon	3	1
Annat tecken avskild zon	1	0,5
Otytt	13	6
Summa	210	100

människorna befinner sig i en större by eller stad. Eftersom kvinnorna i de nämnda byggnaderna alla är stavformade kopplades de till de stavformade människorna utomhus.

Bland tecknen ligger fempunktskryssen, kryss med fyra tomma eller fyllda kvadrater, förenade av en femte kvadrat, bedömda som hedersbetygelser, under de hästar som står nere på bården till vänster om trädet.

Trädet 122, med fågel 121 i toppen och som växer ur huvudet på ett fyrfota djur 123 verkade höra samman.

De små kvinnogestalterna under hästarna tyddes som kvinnliga skyddssandar, behjälpliga under strid, eller tjänarinnor. Hedersbetygelserna tolkades som militära utmärkelsetecken och/eller uttryck för högre maktens bevågenhet; andra tecken kan ange en andlig närvaro. De små kvinnogestalterna och tecknen tänktes ingå i det större sammanhanget med truppen.

De flaskformade männen längst till vänster med eller utan yxa sågs även fortsättningsvis som en grupp, belägen nära samlingshuset 201.

Partiet längst till höger saknar de horisontella bårderna. Längst upp

ses olika tecken 1; 2; 9; 10; en blå häst 7; en blå och en röd kvinna 5; 6; och två mycket små män 3; 4. Tecknen som kommer uppifrån tycks tränga in i bonaden. Längst ned syns motivets enda kvinna i profil och som också har en bakåtsvept kjol 21 stående vid en stolpe 22. Där finns ytterligare en kvinna 23; en blå häst 24 med lång hals och litet huvud och en stolpe 25. Stolparna kan vara sakrala föremål. Mellan den övre och nedre gruppen syns tre hästar, två män i kolt 8; 14; och ytterligare några människor, ganska symmetriskt placerade. Dessa människor, djur; och tecken fördes nu genom abstrahering in i en och samma grupp, avgränsad av en linje genom de avbrutna bårderna. De otydda gestalterna avfördes från vidare analys.

Kategorier

De 16 grupperna i Kod 2 reducerades till fem kategorier i samma register-tabell då gestalterna och grupperna låg i närheten av varandra och verkade ha något gemensamt. Närheten illustrerades med blå och vita färger i tabell 3. Grupperna fördelades på kategorier enligt figur 5 som också summerar innehållsanalysens förlopp.

Längst till vänster i bild ses de flaskformiga männen bredvid ett samlingshus 201, där det utöver två flaskformade män finns sex stavformade kvinnor. De övriga husen är korsmärkta och samlingshuset bär också drag av kyrka. Uppdelningen i ett stort och ett litet rum erinrar om en kyrka (kor och långhus). De flaskformade männen och de stavformiga kvinnorna antogs höra samman. De sammanfördes under

En annan grupp män, ej i konflikt, utomhus och i högtidlig samvaro med kvinnor ur den första gruppen, troligen i en kyrka	Slädfärd och rutiga och kantiga föremål	Livssymboler i sakral enhet och förändring	Trupp med andligt stöd som rycker in i en stad efter en strid	Bruten bård, kraftinflöde, budbärare
Antal gestalter: 7	Antal gestalter: 3	Antal gestalter: 3	Antal gestalter: 159	Antal gestalter: 25

Fig. 5. Den kvalitativa innehållsanalysens nivåer från spontant uppfattade figurer över gestalter och koder till kategorier och tema för Överhogdalsbonad II. Antal figurer = 270; Antal domäner = 9; Antal gestalter = 210; Avgår otydda gestalter = 13. Återstår = 197. Antal grupper Kod 1 = 18; Antal grupper Kod 2 = 17. Dessa fördelas på fem kategorier:

rubriken En annan grupp män, ej i konflikt, utomhus och i högtidlig samvaro med kvinnor ur den första gruppen, troligen i kyrka.

Mellan det avskilda området till höger och de flaskormade männen till vänster syns en ström av stavformiga män och kvinnor, ryttare, vapen, hästar, andra djur, tecken som sannolikt är heliga. De beväpnade männen, ryttarna, ryttaren med stigbygeln tenderar att ligga till vänster, de tycktes utgöra ett ledarskap för en trupp. Där syns också i samma flöde gestalter som kan knytas till begravningar. Strömmen går i riktning mot korsmärkta byggnader, kanske kyrkor. Hela flödet sammanfattades under rubriken Trupp med andligt stöd som rycker in i en stad efter strid. I flödet, men ändå av en karaktär som bryter mot bildinnehållet i övrigt, syns ett slädparti och två kantiga föremål. De sammanfattades helt deskriptivt som Slädfärd och rutiga och kantiga föremål.

Flödet bryts på mitten av ett träd, sannolikt ett heligt träd då det har en fågel i toppen. Vid roten av sådana träd brukar det ligga en orm eller annan reptil och representera gränsskiktet mellan jord och underjord. Här står i stället ett lamm eller annat fyrfotadjur. Tillsammans fick de namnet Livssymboler i sakral enhet och förändring. Kategorierna sammanfattades av ett tema vilket framgår av figur 5.

Tema

En militärt organiserad styrka innefattande män och kvinnor marscherar efter en strid in i en stad, begraver sina döda och möter, utan konflikt, stadens innevånare representerade av för dem främmande män knutna till en kyrka och av kvinnor ur styrkans egen befolkning vilka besöker kyrka. En slädfärd och möjligen ett schackspel har betydelse.

En annan grupp män, ej i konflikt, utomhus och i högtidlig samvaro med kvinnor ur den första gruppen, troligen i en kyrka.

Specifik frågeställning

Temat kontextualiserades, särskilt med hänsyn till trolig ålder för tillverkningen, att det fanns tecken till såväl förkristet som kristet tänkande och att tillverkningen troligen var västnordisk och visserligen rustik i stilen men bonaden var troligen ett dyrbart föremål. En frågeställning riktad till ett urval tidigmedeltida litteratur formulerades:

Finns det i den angivna källlitteraturen någon eller några berättelser, angelägna för folk av betydelse i Västnorden i övergången vikingatid/tidig medeltid, någon eller några berättelser som handlar om det icke våldsamma mötet mellan en trupp, som marscherar in i en stad, begraver sina döda, kanske efter en strid och främmande män, knutna till en kyrka vilken besöks av stadens egna innevånare ur samma befolkning som truppen och där en slädfärd och möjligen ett schackparti spelar roll.

Frågeställningen tycktes besvaras av ett avsnitt i Snorre Sturlassons Nordiska kungasagor 2, Olav den heliges saga, sid. 242 - 244.

Funnen text

Den omedelbara historiska situationen är att striden vid Helge å någon gång 1025 - 1027 ägt rum kort tidigare. Den hade utkämpats mellan Norges kung Olav och en styrka svear å ena sidan och Knut av Danmark och England med sin vapenbroder Ulf jarl å den andra. Knuts och Ulf styrkor hade dragit sig in i Sjöland till Roskilde.

Snorre skrev:

152. Kung Knut såg att Norges kung och sveakungen förde sitt manskap österut längs landet. Han förde genast i land sitt manskap och lät sina män rida inne i landet dag och natt i samma riktning som kungarnas manskap for ute på havet. Spanarna for fram och tillbaka. Kung Knut fick varje dag reda på vad de gjorde. Det fanns även spanare i kungarnas här.

När kungen fick reda på att en stor del av deras här hade farit ifrån dem förde han sitt manskap åter till Sjöland och lade sig i Öresund med hela hären. En del av manskapet låg vid Sjöland och en del vid Skåne.

Kung Knut red upp till Roskilde dagen före Mikaelsmässan med ett stort följe av män. Där hade hans sväger Ulf Jarl ordnat ett gille för honom. Jarlen bjöd med stor heder och var på gott humör. Kungen var fåordig och ganska bister. Jarlen talade med honom och sökte de ämnen som han hoppades att kungen skulle uppskatta. Kungen svarade fåordigt. Jarlen frågade om han ville spela schack. Han tackade ja till detta. De tog fram schackbrädet och började spela.

Ulf jarl var en snabbtänkt och oförfvägen man både i talet och

på alla andra sätt. Han var en företagsam man vad gällde hans makt och en så stor krigare att det finns en lång berättelse om honom. Ulf jarl var den mäktigaste mannen i Danmark om man inte räknade kungen. Ulfs syster var Gyda som var gift med Gudine jarl Ulvnadsson. Deras söner var Harald, som blev kung i England, Toste jarl och Valtjuv jarl. Deras dotter var Gyda, som var gift med Englands kung Edvard den gode.

153. När kung Knut och Ulf jarl spelade sitt schackparti gjorde kungen ett dåligt drag. Jarlen tog en riddare av honom. Kungen drog tillbaka hans drag och sade att han skulle göra ett annat. Jarlen blev arg och välte schackbrädet, reste sig upp och gick därifrån. Kungen sade: "Springer du nu, Ulf den fege?" Jarlen vände sig i dörren och sade: "Längre skulle du ha sprungit vid Helgeån, om du hade kunnat. Du kallade mig inte för Ulf den fege då jag kom till din hjälp när svearna slog er som hundar!"

Jarlen gick ut och gick till sängs. En kort stund senare gick kungen för att sova.

På morgonen när kungen klädde sig sade han till sin tjänare: "Gå du till Ulf jarl och döda honom." Tjänaren var borta en kort stund och kom tillbaka. Kungen sade: "Dödade du jarlen?"

Han svarade: "Jag dödade honom inte, eftersom han hade gått till Luciuskyrkan".

Det var en man som hette Ivar vite och var av norsk släkt. Han var hirdman hos kung Knut vid den här tiden och var i samma hus som kungen. Kungen sade till Ivar: "Gå du och döda jarlen".

Ivar gick till kyrkan och in i koret och där stötte han svärdet igenom jarlen. Ulf jarl dog där. Ivar gick åter till kungen och hade det blodiga svärdet i handen.

Kungen frågade: "Dödade du jarlen?"

Ivar svarade: "Jag dödade honom."

"Det gjorde du bra", sade kungen.

När jarlen blivit dödad lät munkarna låsa kyrkan. Man berättade detta för kungen. Han sände en man till munkarna och sade till dem att de skulle låsa upp kyrkan och hålla en mässa. De gjorde som kungen befälde dem.

När kungen kom till kyrkan skänkte han stora jordar till kyrkan, vilka bildade ett stort härad och efter det växte platsen mycket. Den jorden har sedan dess tillhört kyrkan. Kung Knut red därefter ut till sina skepp och stannade där länge under hösten med en mycket stor här.

Diskussion

Resultatet av min undersökning blev att motivet i Överhogdalsbonad II motsvaras av en text i Olav den heliges saga i Nordiska kungasagor (Sturlason 1991b:242ff). Texten beskriver hur kung Knut drar sig tillbaka med sin trupp till Roskilde efter ett slag. Under en fest vid Mickelsmäss spelar Knut schack med sin vapenbroder Ulf jarl. Kungen vill ta tillbaka ett oklokt drag men då blir Ulf arg och slår spelet över ända. Båda drar sig tillbaka för natten. På morgonen beordrar Knut att jarlen skall dödas och en tjänare genomför mordet inne i en kyrka. Knut låter fira en själamässa över Ulf.

Alla de berörda tidigare författarna förbisåg någon gestalt som ligger centralt i bilden, den rutiga kvadraten och/eller det U-formade föremålet och de tog inte hänsyn till de olika dräkterna mer än uppdelningen på kvinnor och män bland de stavformade människorna.

Wikman (1996:49) såg den rutiga kvadraten såg han som tavlor av guld som blivit kvar som rest efter det att gudarnas boning förstörts i Ragnarök. Men vad är i så fall det U-formade föremålet? För honom betyder fågeln i trädets topp en hänvisning till Ragnarök, återigen utan hänsyn till att livsträdet med en fågel i toppen återkommer i många kulturer och är en symbol för liv snarare än undergång. Släden skulle vara Tors vagn med dennes två söner. Wikman antog då att föremålet i den ene resenärens hand är en Torshammare. Av baksidan framgår att det snarare är ett kors. Jag kan heller inte se hur hela motivet skulle skildra en ny jord, en ny skapelse efter den stora katastrofen. Jag ser inte jublet eller friden.

De tidigare uttolkarna, utom Wikman, använde enbart motivet och sin förförståelse utan att föra in ytterligare empiriskt material från jämförbar tid. Men också Wikmans jämförelse är godtycklig. Någon dynamik uppstår knappast eftersom innehållet ligger på så lång kulturell

distans. Det kan förstås ligga något i dessa fömodanden men uppfattningarna går inte att belägga. Strömbom (1960:38) sade det explicit: "De nu berörda forskarna ha inriktat sin tolkningsmetod på enahanda sätt för att taga fasta på vissa detaljer, vilkas innebörd synes otvetydig för att med utgångspunkt från dessa finna en godtagbart underbyggd förklaring till bonaden i sin helhet." Men detaljers innebörd kan bedömas på många och motstridiga sätt. Förfarandet blir chansartat.

Text och bild belyser varandra

Texten gav till motivet inte bara ett historiskt sammanhang utan en berättelse: en intrig med början, skeende, slut; protagonister; och dialog; allt förstås som Snorre ville skildra det. Bilden i sin tur gav till texten färg och form, med etnografiska inblickar om de sociala formerna för berättande: bonaden i sig var ett dyrbart föremål och vittnar om att bild och muntligt berättande hörde samman; kanske är också kvinnan/völvan i det nedre högra hörnet en berätterska. Vi uppfattar något av världsbilden: hela scenen utspelas i ett landskap som domineras av en ett livsträd; av politiken med maktens män som identifierar sig med den europeiska aristokratin med hjälp av schackspelet; av religionen med konfrontationen mellan det förkristna begravningsskicket och kyrkorna; av den militära elitstyrkans prestigesymboler med hjortarna och utmärkelsetecknen; av magin med alla de differentierade symbolerna; av den teknologiska nivå med släden, vapnen och seldonen. Allt detta skall förstås ses som beställarens/väverskans version. Det fanns en intellektuell diskurs som var känd såväl under 1100-talet, då bonaden tillverkades, som på Snorres Island under 1200-talet. Vilken hållning beställaren/väverskan intog till Knut som person och politisk aktör är svårt att säga på det material som föreligger

Texten gav alltså en berättelse åt bilden och det är bilden som jag avsåg att förstå. Tillsammans blev det vad antropologen Geertz (1973:3ff) kallar en "thick description" där en känd berättelse från 1000-talet återges i ett färg- och formspråk som tillhör en beställare/väverska några generationer senare.

Gräslund (1986:211ff) utmanar tanken att slaget stod vid Helge å i östra Skåne nära dagens Åhus bl.a. av topografiska skäl (landskapet är för flackt för att det skulle gå att dämna upp ån så som beskrivs av

Snorre). Han hävdar att Knut slog mynt i Sigtuna och att Knut åtminstone kortvarigt innehade den politiska makten i mälardalens län. Denna makt skulle han ha erövrat vid slaget vid Helge å, en ort som då enligt Gräslund i stället skulle förläggas till Uppland. Även om det har satts i fråga att Knut slog mynt just i Sigtuna så kvarstår faktum att ett trettio-tal mynt attribuerade till Knut har återfunnits varav en tredjedel med inskriptionen CNUT REX SV, d.v.s. svearnas kung. De flesta av dessa mynt är återfunna ganska långt i norr: Trondelag, Ångermanland, Dalarna och Finland. Det kunde innebära att Knuts välde sträckte sig ännu längre norrut (Gräslund 1986). Motivet i bonad II, objektet för min undersökning, tillför inte diskussionen om var striden stod något nytt. Men det är slående att många mynt är återfunna nära fyndorten för tapeten. Överhogdal ligger i Härjedalen mellan Ljungan och Ljusnan och det är inte långt till den gamla pilgrims- och handelsleden mellan Selånger och Trondheim. Dyker Knut upp på en bonad just där som en regional maktfaktor, inte bara en nordisk?

Bilden av ett samhälle i förändring

Bonaden skildrar händelseförloppet på ett sätt som tycks stämma med 1100-talets uttrycksmedel. Att det är ett samhälle där berättelsen hålls högt framgår av det avskilda området längst till höger med sitt inflöde av kraftfulla symboler och kvinnan längst ned, troligen en berätterska/völva.

Klädedräkten tycktes ange såväl kön som etnisk eller social grupp. Bland de stavformade gestalterna gör bonaden tydlig skillnad mellan kvinnor och män. De flaskformade gestalterna, alla män, kan vara utländska missionärer, kanske engelska, eller danskar knutna till den stora kyrkan. Formen kan också tänkas markera nordbor/danskar av hög rang. Männen i kolt 8; 14; 40; är klädda som samerna i bonad III (Mjönes 2010:133ff). Svärd (Roesdahl 1980:152ff); yxor (Roesdahl 1980:46ff); betsel (Petersen 1951:24ff), är kända i järn sedan vikingatid i Norden. Stigbygeln var ett seldon som torde ha varit förbehållen en militär elit vid denna tid (Burenhult 1999:385). Jag har inte funnit några hänvisningar till maninflätningar och piggar i pannan (plymer?) för hästar.

I det nedre högra hörnet, till vänster om "berätterskan", står två stolpar 22; 25. En stolpe kan representera världsaxeln så som en liknande struktur tolkades som en samisk världsaxel i bonad III (Mjönes

2010:133ff). Byggnaden med stavarna på taket och närheten till elden långt till höger i bild 53; 66, snett nedanför den stora blå hjorten 61 erinrade om beskrivningen av begravningen, graven och kultplatsen hos Ibn Fadlan (Wikander 1978:64ff). Slädar användes såväl i Skandinavien som Danmark sedan förhistorisk tid (Berg 1935:89). Berg visar också en bild på en släde med upprättstående stolpar snarlik den i bonaden 168. Det kvadratiske, rutiga föremålet ser ut som ett schackbräde 167. Schack spelades i England under 900- och 1000-talen. Schackbräderna var röda och vita eller svarta och vita under 1100-talet. Schackborden var betydligt större än idag. Om det spelas schack i texten bör kvadraten vara ett schackbräde. Det U-formade föremålet 169 blir då det omkullslagna bordet. Praktfulla schackpjäser skars i Skandinavien i valrossben, så till exempel de kända Lewispjäserna daterade till 1135 - 1170 (Taylor 1991:6ff). Schack var ett spel för eliten i Europa. Föremålen representerar alltså en variation från vardagsföremål till den medeltida elitens prestigemarkörer. Kyrkans lära ersätter en försvinnande tids världsbild.

Byggnaderna uttrycker välstånd och en samling av folk, en by eller stad. Stigbygeln och schackspelet antyder att de är inkopplade på den europeiska medeltidens relativa välstånd och den europeiska elitens ideal. De västnordiska vikingarna var aktiva i ett nord-sydgående handelsutbyte där de sålde pälsverk, ofta erhållna i de så kallade finnfärder; vidare tran, hudar, valrosselfenben m.m. på de europeiska marknaderna och hemförde ädla metaller, glas m.m. till Norden (se t. ex. Sawyer 1992). Därmed utgjorde de ett led i en monetär ekonomi (Hansen & Olsen 2006:70). Livsträdet tycks växa ur huvudet på ett fyrfota djur som liknar ett lamm. Spekulativt kan man fråga om lammet har att göra med den framgångsrika ullhandel som florerade på ömse sidor om Engelska kanalen (Bender Jørgensen 1991:146).

Det är en *organiserad trupp* som marscherar in från höger, inte ett odisciplinerat rövarband. Den militära hierarkin är etablerad med befälet i täten och fempunktskors som tycks vara någon slags militära utmärkelsetecken. Hjortarna med tillbakakastat huvud och lyft svans 74; 189 erinrar om att hjortjakt var förbehållet furstar och stormän i det medeltida Europa (Jorn et al. 1978:75ff). Hjortarna är utförda i Ringrikestil i samma stil som hjorten på vindflöjlarna från Söderala och Heggen (Roesdahl 1992:46). Det enda djuret vänt åt höger kan vara en

av de hjortar som troddes beta i Yggdrasils lövverk (Simek 2007:375). Truppen stod under högre makters beskydd vilket framgår av alla de magiska tecknen och den leddes av en lysande person, kung Knut av Danmark och England. Han tog genom Danagälden in enorma summor silver från England till sitt rike och sina knektar. Är det han som är rytturen med stigbygeln 165?

Ulf jarl var hans vapenbroder under krigen i England. Ulf var gift med Knuts syster Estrid och fick med henne sonen Sven Estridsson eller Ulfsson, stamfader till det danska kungahuset som behållit tronen sedan dess (Jones 1984:360). Kanske var mordet uttryck för en dynastisk maktkamp. Övergången från hövdingadöme och klansamhälle till kungadöme och stat hade kommit långt vid detta tillfälle och det var beställaren av vävnaden medveten om några generationer senare.

De korsmärkta byggnaderna närmast till vänster om trädet är troligen små kyrkor, tillhöriga enstaka gårdar, och innebär att några stormän hade anammat kristendomen. Kanske anger de en begynnande sockenbildning. Byggnaden längst nere till vänster 201 är nog av högre dignitet, kanske med egen biskop och ett uttryck för att kristendomen har upprättat ett brohuvud, erkänt av makten. Kors saknas visserligen på taket men huset tycks innehålla ett kor och ett långskepp. Takbjälkarnas ändstycken påminner om uppstickande ändstycken vid åsarna på Borgund stavkyrka i Sogn, Norge (Roesdahl 1992:157). Mannen i "långskeppet", det stora rummet med de sex kvinnorna, tycks leda en gudstjänst, kanske själamässan över Ulf. Mannen i det lilla rummet, koret, kan fira nattvard i avskildhet. Kvinnorna var troligen viktiga när det gällde att ta emot kristendomen (Gräslund 2001:65ff).

Det finns flera *kosmologiska* hållpunkter. Längst ned till höger i bild, inne i det avskilda området, tycks det finnas en ceremoni vid en eller två stolpar som kan vara rituella världsaxlar 21-25; längst ned till vänster står det en stor kyrka 201. Mitt i bild överskuggar ett livsträd hela scenen. Till höger om livsträdet finns en begravningscen med en kvinna begravd under stavar, en förkristen grav. Till vänster om trädet ser vi ett släddparti med en man med ett kors; och till vänster om draghästen ett stort blått fempunktskryss. Det är påtagligt att förkristna element, varav säkert några schamanistiska, möter kristendomen i bonaden. Kraftfulla tecken 1-4 förs in utifrån/uppiifrån i det avskilda området till höger. Upp och nere i det avskilda området ser vi blå djur, varav det nedersta

har lång hals och litet huvud 24. Det finns ytterligare några blå djur, varav ett är hjorten med skälvande ben 61. Den blå färgen kan ha en särskild magisk betydelse. De skälvande benen kan ange djurets döds-kamp under den furstliga jakten. Kan det stora blå fempunktskryset framför draghästen 174 vara en rebus: knuten anspelar på kung Knut? Kvinnan i byggnaden med stavar på taket 53 förefaller vara begravd på ett förkristet sätt, med eld. I byggnaden långt till vänster, den med såväl kors som stavar på taket 196, har rummet en ursparning uppåt som kan tolkas som ett utrymme att resa sig upp i den kroppsliga uppståndelsen efter döden som kyrkan utlovade. Ändå tycks stavar och korsen markera att två synsätt på livet efter detta möts i samma grav. Förklaringen till gravarna kan vara att de två kvinnorna är änkor efter män som stupat i striden och att änkan efter en storman skulle följa sin man i döden. Religionshistorikern Näsström (2006:173) anger en sådan möjlighet med hänvisning till bl. a. Njals saga, där Njals hustru väljer att brännas inne tillsammans med honom (Lönnroth 2006:285).

Ung blev jag bortgift med Njal, sade Bergtora, och jag har
lovat honom att samma öde skall övergå oss båda.

Begravningscenen hos Ibn Fadlan där slavinnan offras talar ju också för den möjligheten. Till detta kan fogas ytterligare en kanske spekulativ tanke. Eldskenet bör ha gett en skimrande, lockande, fascinerande effekt till den rombiska trädkronan. Därmed blev berättelsen än mer spännande och trancen var kanske sin egen belöning (Lewis-Williams 2002:137). Också den stora blå hjorten med skälvande ben kan ses på detta sätt. Den ceremoniella scenen antyder att den gamla schamanismen levde kvar, med eller utan samisk kontakt. Likaså är vårdträdets ursprung förkristet. Men kyrkans makt var på väg även om det magiska tänkandet levde kvar såväl i gammal form som inom kyrkan med helgondyrkan och relikier. Överhogdalsbonad II tycks komma ur ett samhälle i förändring. Bonaden visar det på många nivåer och förändringen går i riktning mot Europa.

Trovärdighet

Det var en kulturhistorisk uppsats om ett arkeologiskt föremål och en bild som jag ville skriva och jag ville använda ett etnografiskt och

antropologiskt förhållningssätt. Jag ville alltså förstå de tider, levnads- och tänkesätt som präglade både människorna som framställde och tog emot bilden.

Verkligheten kan alltid förstås på olika sätt. Då är det inte bara tillåtet utan ett krav att vara subjektiv i en kulturhistorisk studie. Det betyder inte att vilka resultat som helst kan godtas. Det krävs en tolkning, i detta fall en berättelse, som är rimlig, sammanhållen och utan motsägelser och som utspelas i ett känt historiskt sammanhang utan att strida mot kända fakta. Framställningen skall vara innebördsrik, "thick", men samtidigt vara öppet redovisad, steg för steg, och genomförd med konsekvent terminologi. Jag har försökt göra mitt resultat trovärdigt genom att visa att den text jag funnit i enskildheter och i sammanhang liknar bilden och att bilden med sin tids uttrycksmedel skildrar ett förlopp som liknar textens. Det är två rimliga versioner som hänger ihop, var och en för sig; båda självständiga men ändå tätt förknippade.

Den naiva, spontana beskrivningen gav visserligen inga uppslag till var jag skulle söka efter en berättelse men väl en överblick och ett första personligt intryck av bildframställningen och dess inre sammanhang. Det var bland denotationerna som jag fick en konkret anknytning till berättelsen. Eftersom den rutiga kvadraten liknade ett schackspel sökte jag efter schackpartier i källlitteraturen och hittade min berättelse. Rutmönstret fick sin tydliga bekräftelse: det avsåg ett schackbräde; det U-formiga föremålet visade sig vara ett uppochnedvänt schackbord och hela motivet, med undantag av få detaljer, föll på plats. Att schackbrädet med sitt bord fick denna snabbt insedda, konkreta förklaring stärker i hög grad mitt anspråk på trovärdighet.

Innehållsanalysen inleddes med noggranna beskrivningar i fri text, figur för figur. Beskrivningarna var osäkra och trevande, särskilt till en början. Hur djup, hur detaljerad skulle till exempel beskrivningen av defekter i konturer och färglagda ytor göras? Var ett betsel en självständig figur eller en del av en ryttargestalt? Hur noga och med vilka mått skulle avstånden och vinklarna mellan figurerna beskrivas? Osäkert som det var hade trevandet och noggrannheten det goda med sig att jag lade märke till små detaljer som kom att bli viktiga för min tolkning, till exempel klädstilarna; stigbygeln på ryttaren i spetsen för truppen; och kvinnan med bakåtsvept kjol nere i högra hörnet.

På dessa beskrivningar gjordes den grova indelningen i domäner. För att gå vidare infördes definitionen på gestalter vilka kodifierades steg för steg upp till kategorinivå. Att gestalter på så sätt förknippades med varandra, låt vara med viss subjektivitet, visade sig uppenbart nödvändigt. Sambandet mellan gestalterna var viktigare än frekvensbeskrivningar av de olika typerna av gestalter. Kategorierna gjordes med enhetligt innehåll men ömsesidigt exkluderande. En gestalt skulle ingå i en, men endast en, kategori. Kategorin med släden och den rutiga kvadraten kan dock sägas sakna innehåll; svårförståeliga föremål slogs samman till en kategori helt enkelt därför att de låg i närheten av varandra och att jag inte såg något annat samband. Kategorierna talade om vad jag såg som motivets innehåll på beskrivande nivå; temat om dess latent innehåll beskrev hur skeendet utspelade sig.

Hela tiden då jag betraktade bilden enbart, utan text, stod det klart att den kulturella distansen var för stor för att medge en sammanhängande tolkning, åtminstone på intressant nivå. Det var nödvändigt att tillföra nytt material, just det som textfyndet gjorde.

Min innehållsanalys levde upp till kravet på *credibility* så tillvida att den koncentrerade sig på objektet, motivet, det enda objekt som fanns, och använde en definierad meningsenhet, gestalten, konsekvent genom hela processen. Inga gestalter uteslöts, utom de som var så svårt skadade att de inte gick att tolka. Inga andra än de definierade gestalterna togs med i processen. Däremot kan man invända mot min analys att den gjordes av en enda undersökare, ganska oerfaren, och under begränsad tid. Min tolkning jämfördes inte med någon annans under processen. Min syn på bonaden förändrades under arbetet allt eftersom jag lärde känna de enskilda gestalterna. Något liknande kan sägas om *dependability*. Min syn på motivet förändrades men jag försökte göra dokumentationen genomskinlig och presenterade rådata i bilagorna.

Frågan om det går att överföra mina resultat till ett annat område, *transferability*, är svårbesvarad. Arbetssättet är i alla fall tillämplbart på min tidigare studie om Överhogdalsbonad III; och resultaten är förenliga. I båda fallen skildras maktkampen om Västnorden under sen vikingatid (Mjönes 2010) och det finns släktskap mellan protagonisterna i bonad III och bonad II. Knut var son till Sven tveskägg och sonson till Harald blåtand. Erik blodyx gifte sig med den onda Gunnhild i

bonad III. Hon var i Snorres skildring en same flicka men enligt andra författare syster till Harald blåtand. De historiska uppgifterna går isär här. Erik blodyx sades vara son till Harald hårfager av Norge och en dansk prinsessa, Ragnhild (Jones 1984:86; 113; 121).

De tre angreppssättens resultat strider inte mot varandra och innebär åtminstone i det avseendet en så kallad triangulering: att flera olika metoder leder till samma resultat (Larsson 1994).

Till det jag inte har förstått hör de små männen uppe i högra hörnet, tvillinggestalter (?) 3; 4; en tydlig roll hos kvinnorna under hästarna t.ex. 56; 57; 69; och eventuella skilda betydelser hos de olika tecknen.

Slutdiskussion

Det gick att visa att motivet i Överhogdalsbonad II har sin litterära motsvarighet i den episod i Snorre Sturlassons Nordiska kungasagor, där Knut den store och hans vapenbroder Ulf jarl drar sig tillbaka efter ett slag och Knut låter mördra Ulf. Med tillskottet av Snorres text visar sig bonaden innehålla en hel berättelse med namngivna protagonister i ett känt historiskt sammanhang. Den visar också att slaget vid Helge å ännu efter tre - fem generationer var aktuellt i de västnordiska människornas medvetande. Bonaden visar på en europeisering på flera plan, men det går inte idag att utläsa på vilken ort och i vilket syfte bonaden en gång tillverkades.

Resultatet nåddes genom kombinationen av beskrivningar i fri text av motivet och dess enskilda figurer. Identifikation av tydliga denotationer gav konkreta kopplingar till texter. En strukturell metod vid namn kvalitativ, manifest innehållsanalys, där enskilda gestalter kodades och relaterades till varandra på successivt högre nivåer ledde till ett gemensamt tema. Det sammanlagda utfallet av de olika angreppssätten ställdes mot ett urval tidigmedeltida texter. Resultatet anknöt till undersökarens tidigare tolkning av Överhogdalsbonad II.

Det är angeläget att med samma ansats undersöka den kvarvarande berättande bonaden, kallad Överhogdalsbonad I a och b, för att ställa in bonaderna gemensamt i ett arkeologiskt och historiskt perspektiv och att pröva om den använda kombinationen av metodologiska infallsvinklar är generaliserbar för att undersöka samband mellan en bild och en text.

Tack

Torgerd Notelid, Jamtli, Östersund försåg mig med CD-skivan med fotografierna av bonaden. Christer Westerdahl, NTNU, Trondheim gav stöd vid tolkningen. Karin Rapp hjälpte mig med den grafiska utformningen. Handledaren professor Per H. Ramqvist stödde mig genom arbetet.

Referenser

- Altheide, David 1987. Ethnographic content analysis. Qualitative sociology. analysis? *Defining the methodological playing field* (ed. Franzosi, Roberto). Los Angeles.
- Andrén, Anders 2004. I skuggan av Yggdrasil. Trädet mellan idé och realitet i nordisk tradition. *Ordning mot kaos. Studier i nordisk förkristen kosmologi* (red. Andrén, Anders & Jennberg, Kristina & Raudvere, Catharina). Vagar till Midgård 4:389-430. Lund.
- Bender Jörgensen, Lise 1991. *North Europeans textiles until AD 1000*. Aarhus.
- Berg, Gösta 1935. *Sledges and wheeled vehicles*. Nordiska museets handlingar 4. Stockholm.
- Branting, Agnes & Lindblom, Andreas 1928. *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*. Stockholm.
- Burenhult, Göran 1999. *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm.
- Collin, Maria 1923. Bildvävnaderna från Över-Hogdal och Skog. *Fornvännen* 1923:38-59.
- Cornell, Henrik 1918. *Norrlands kyrkliga konst under medeltiden*. Uppsala.
- Cornell, Henrik 1942. Norrländska glimtar. *Svenska turistföreningens årsskrift* 1942:224-228.
- Franzén, Anne Marie & Nockert, Margareta 1992. *Bonaderna från Skog och Överbogdal och andra medeltida väggbeklädnader*. Stockholm.
- Geertz, Clifford 1973. *The interpretation of cultures*. New York.
- Graneheim, U.H. & Lundman, Berit 2003. Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse education today* 24 (2):1-8.
- Gräslund, Anne-Sofie 2001. *Ideologi och mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Uppsala.
- Gräslund, Bo 1986. Knut den store och sveariket. Slaget vid Helgeå i ny belysning. *Scandia* 52; band 2:211-238.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar 2006. *Samernas historia fram till 1750*. Stockholm.
- Hauck, Karl 1957. Germanische Bilddenkmäler des früheren Mittelalters. *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. XXXI:349-379.
- Horneij, Ruth 1991. *Bonaderna från Överbogdal*. Östersund.
- Jones, Gwyn 1984. *A history of the Vikings*. Oxford.
- Karlin, G. J:son 1911. Överbogdalstapeten. *Svenska slöjdföreningens tidskrift* 1911:88-89.

- Karlin, G. J:son 1920. *Överhogdalstapeten*. Östersund.
- Krippendorff, Klaus 2013. *Content analysis. An introduction to its methodology*. Los Angeles.
- Larsson, Staffan 1994. Om kvalitetskriterier i kvalitativa studier. *Kvalitativ metod och vetenskapsteori* (red. Starrin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar). Lund.
- Lewis-Williams, David 2002. *A cosmos in stone*. New York.
- Lübcke, Poul (red.) 1988. Denotation/konnotation. *Filosofiskt lexikon*. Stockholm.
- Lönnroth, Lars (övers.) 2006. *Njals saga*. Stockholm.
- Mjönes, Staffan 2010. Det uppochnedvända trädet. Vikingar och samer i Överhogdalsbonad III. *Arkeologi i Norr* 12:133-165.
- Murray, Harold 1913. *A history of chess* Oxford (nytryck 1985). Northampton.
- Näsström, Britt-Marie 2006. *Fornskandinavisk religion*. En grundbok. Lund.
- Oscarsson, Ulla 2010. *De gåtfulla Överhogdalsbonaderna*. Östersund.
- Petersen, Jan 1951. *Vikingetidens redskaper*. Oslo.
- Possnert, Göran 2010. Modern teknik - tusenårig textil. Åldersbestämning med kol-14-metoden. *Jämten* 2010:70-77.
- Roesdahl, Else (red.) 1980. *Danmarks vikingetid*. Köpenhamn.
- Roesdahl, Else (red.) 1992. *Från vikingar till korsfarare. Norden och Europa 800-1200*. Stockholm.
- Rydh, Hanna 1947. Några funderingar kring Överhogdalstapeten . *Festskrift till Ivar Wikström*. Östersund.
- Sawyer, Peter 1992. Ekonomi och bebyggelse. 1992. *Från vikingar till korsfarare. Norden och Europa 800-1200*:126-135 (red. Roesdahl, Else). Stockholm.
- Simek, Rudolf 2007. *Dictionary of northern mythology*. Cambridge.
- Strömbom, Nils 1960. Nordiskt och kaukasiskt på Överhogdalsbonaden. *Saga och sed* 1960:91-112.
- Sturlusson, Snorre (översättning Johansson, Karl G.) 1991a. *Nordiska kungasagor 1. Från Ynglingasagan till Olav Trygvassons saga*. Stockholm.
- Sturlusson, Snorre (översättning Johansson, Karl G.) 1991b. *Nordiska kungasagor 2. Olav den beliges saga*. Stockholm.
- Taylor, Michael 1991. *The Lewis chessmen*. London.
- Tuulse, Armin & Sonne, Jørgen & Lukman, Niels & Jorn, Asger 1978. *Gotlands Didrek*. Köpenhamn.
- Welinder, Stig 2010. Överhogdalsbonadernas vikingatid. *Jämten* 2010:54-69.
- Wikander, Stig 1978. *Araber vikingar varingar*. Lund.
- Wikman, Sture 1996. *Fenrisulven ränner - en bok om vävarna från Överhogdal*. Östersund.